

ПРИЛОЗИ И САОПШТЕЊА

ЈОШ ЈЕДАН ФРАНЦУСКИ ИЗВЈЕШТАЈ О ЦРНОЈ ГОРИ СА ПОЧЕТКА XIX ВИЈЕКА

О страним извјештајима и општим описима Црне Горе са почетка XIX вијека написао је чланак Петар И. Поповић већ у првом броју цетињског часописа *Записи*.¹ Том приликом аутор је изложио податке и о неколико таквих француских извјештаја и других вијести насталих у раздобљу 1806—1813. године, почев од извјештаја генерала Дима па до познатог дјела Вијале де Сомијера, насталог у истом периоду али објављеног нешто касније. У чланку су коришћени и француски подаци које је објавио и Гавриловић 1904. у својој збирци грађе.² Поповић истовремено саопштио вијест да је у Ратном архиву у Паризу нашао и неке необјављене статистичке податке француског поријекла.³ У истој књизи *Записа*, у броју за новембар 1927, Тихомир Р. Ђорђевић⁴ објавио је у преводу један дио Дипреових мемоара о Црној Гори, и то онај који садржи преглед становништва — *Tableau de la population de Monténégro*. Сљедеће године Петар Поповић је објавио и податке Павла Томића из 1808. године, који се уз неке посебне напомене углавном односе на приказивање бројног стања оружника у четири црногорске нахије.⁵ Статистички преглед становништва из књиге Вијале де Сомијера објавио је у преводу Андрија Лаиновић.⁶ Тиме је научна јавност упозната са неколико општих описа и статистичких извјештаја француског поријекла о Црној Гори.

Радећи у Задарском архиву, пошло нам је за руком да пронађемо још један статистички опис Црне Горе из времена француске окупације у Боки Которској и Далмацији, па га због неких значајних података које садржи и објављујемо, сматрајући да ће послужити не само као бројна допуна у серији француских извјештаја него и као прилог за разрјешавање неких ва-

¹ Петар И. Поповић, *Интерес за Црну Гору у почетку XIX века*. Записи, Цетиње 1927, књ. I, 1—12.

² Гавриловић, *Историја из париских архива*. Београд 1904.

³ Петар И. Поповић, *Интерес за Црну Гору*, 8.

⁴ Тихомир Р. Ђорђевић, *Нешто статистике Црне Горе из почетка XIX века*. Записи, књ. I, 292—299.

⁵ Петар И. Поповић, *Један прилог за статистику Црне Горе из почетка XIX века*. Записи, књ. III, 42—45.

⁶ *Три Француза о Црној Гори* (Вијала, Деларги, Ленорман). Предговор, превод и тумачења проф. Андрије В. Лаиновића, Цетиње 1949, 21—25.

жних питања, нарочито територијалног састава и политичког уређења Црне Горе са почетка XIX вијека, а свакако и низа веома интересантних појединости.

Статистички опис Црне Горе који објављујемо у овом прилогу налази се у Хисторијском архиву у Задру, у фонду Тајних списа Генералног провидурства за Далмацију (*Atti dell' archivio Segreto della Provveditoria Generale*) под ознаком фасц. XIV Бр. 1373 за 1807. годину. Уз опис нема никаквих списа који сачињавају његов саставни дио, или пропратну преписку на основу којих би се непосредно дало утврдити поријекло и намјена ових информација, њихов наручилац, састављач и сл. Међутим, неки посредни описи ипак омогућавају да се успоставе основни подаци, а њих можемо приписати из службене преписке француских цивилних власти у Боки Которској са Генералним провидурством за Далмацију и Албанију у Задру.

Кад је последије Тилзитског мира Русија напустила Јадран и Боку Которску и тиме било омогућено завођење француске власти у Боки, маршал Мармон је 27. августа 1807. године издао наредбу о успостављању провизорне управе за бококоторску провинцију⁷ и њеним чланом 3. предвидио образовање централне провинцијске управне власти под називом *Делегата*, са сједиштем у Котору. Истог датума маршал Мармон је посебним актом извршио наименовање лица и попуну функција, те, између осталих, за краљевског делегата поставио Форланија⁸, дотадашњег подделегата за неретљанску област.⁹ Стојећи у службеној преписци са Генералним провидурством у Задру, краљевски делегат Форлани је и оставио податке о овој информацији. Он, наиме, 10. октобра 1807. године упућује генералном провидуру један акт у којему га обавјештава о разним приликама и догађајима у провинцији, па и о неким збивањима у Црној Гори.¹⁰ У постскриптуму акта Форлани додаје напомену како у прилогу доставља и информацију о Црној Гори — »PS.M'onoro di rimetterle l'unità Informa ne pel montenero.« Тај акт Форланија налази се са још једним актом од истог датума краљевског секретара Коде о приликама у прбальској жупи и Црној Гори.¹¹ На основу свих тих чињеница и, посебно, на основу наведеног текста Форланија у постскриптуму, с правом се може претпоставити да је ова информација о Црној Гори израђена по захтјеву и за потребе Генералног провидурства за Далмацију и Албанију и да је очигледно састављена од службених лица которског делегата. Без обзира што се овом приликом не може утврдити и сама личност

⁷ HAZ, atti del'archivio Segreto della Provveditoria Generale, anno 1807, Tit. XIII, r. 5, № 1336 П. С. Иста наредба налази се и на италијанском језику под ознаком Fasc. XIV, r. 1, № 5832.

⁸ Исто.

⁹ Исто, Tit. XIII, r. 5, № 1222.

¹⁰ Исто, fasc. XIV, № 1373, извјештај краљевског делегата Форланија Тез. пръв. од 10. октобра 1807. Копија.

¹¹ Исто, извјештај краљевског секретара Коде од 10 окт. 1807.

која је непосредно прикупљала податке о Црној Гори и сачињавала овај извјештај, он се с правом може приписати Форланију, који га је као најстарији орган француске администрације у Босни Которској ауторизовао својим службеним достављањем надлежним властима.

Овдје је сувишно улазити у садржину описа и коментарирање свих оних ствари на које он упућује. То ће на основу самога текста моћи да ради сваки заинтересовани читалац према свом интресовању, имајући при том могућност да ову инфраструктуру упоређује са другим страним, у првом реду француским извјештајима из овога периода. Тиме ће се лако уочити многе сличности, али и многе разлике у подацима. Нарочито ће пасти у очи велика празнина у спровођењу основне концепције овога извјештаја, тј. у набрајању села, па чак и кнежина у Црној Гори. У опису ће се лако примијенити и неколико грубих погрешака, како у називима и територијалном распореду неких локалитета, тако и неколико историјско-политичких факата, што помало и зачуђује кад се има у виду да је извјештај настао у Котору, гдје су неке ствари могле бити општепознате, или бар провјерене. У тим питањима овај извјештај има недостатке као и скоро сви страни извјештаји о Црној Гори тога доба. Но, упркос томе, извјештај даје и низ података који се морају узети као приближно тачни и који могу послужити за научно расвјетљавање неколико веома важних проблема у Црногорском животу тога времена. Прије свега, треба истаћи да извјештај приказује бројно стање становништва и оружника приближно тачно и у поређењу са другим извјештајима свакако служи као сигуран извор за разматрање питања насељености Црне Горе и њених крајева, као и њене војничке снаге тога доба. У извјештају су дати и неки веома значајни прегледи привредног живота становништва и услова економског развика, што извјештају даје посебан значај. Нијесу без значаја ни неки детаљи о процесу осамостаљења Црне Горе и њеног политичког везивања за Русију. Извјештај посебно садржи занимљив податак о територијално-политичком уређењу Црне Горе на почетку XIX вијека, који нарочито мора бити узиман у обзир приликом расправљања питања о броју и положају нахија, управо о питању политичког положаја Пјешиваца, о чему постоје различити подаци и мишљења у науци.¹² Сматрамо нарочито потребним да укажемо на констатацију у овом извјештају по којој су подаци прегледани од стране самога митрополита Петра I. Та чињеница би, уколико је заиста тачна, била сама по себи значајна и извјештају би давала посебан карактер. Тешко је, међутим, вјеровати да је Петар I заиста прегледао кона-

¹² Петар И. Поповић, *Један прилог за статистику Црне Горе из почетка XIX века*, Записи, књ. III, 43; *Ј. Ердешковић, Стара Црна Гора*, Београд 1926; П. Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивци*, Српски етногр. зборник, књ. XXVIII; Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Митрополита Петра I Петровића карта Црне Горе*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. 2, Цетиње 1962.

чну verziju ove informacije, jer on svakako ne bi mogao dozvoliti neke pogreške (kao npr. приказивање Немање као утарског краља и сл.). Неки, међутим, детаљи у извјештају указују на изванредно добро познавање стања и прилика у Црној Гори, па се заиста мора повјеровати да потичу од добро угрућене личности, односно од самога митрополита. Остаје, дакле, највјероватније да је службено лице которског делегата било у додиру с митрополитом и од њега добијало извјесне податке, од којих је касније и сачињена ова информација. С обзиром на све наведено, сматрали смо да је најбоље ову информацију објавити у њеном аутентичном облику у препису, додајући истовремено и српско-хрватски превод.

INFORMAZIONE STATISTICA DEL MONTENEGRO

Cattaro, prim' 8bre 1807.

Il Montenero si divide in quattro parti denominate Naxie cioè Dipartimenti, e sono Zernizza, Catuniska, Riezka, e Gliessanska. Ciascheduna di queste parti è formata da varie Contee. Nella prima ve ne sono sette, che vengono nominate come segue: Gluido, Limgliani, Boglievich, Sottonichi, Dupile, Berceci, e Uterg, ed ciascheduna di queste Contee vi sono varj Villaggi.

La denominazione de' Villaggi, che compongono la totalità dell'abitato del Montenero, verranno alla fine della general descrizione dei quattro Dipartimenti enumerati, e denominati.

La Popolazione di questo Dipartimento di Zernizza può ascendere a 12.000 anime, e può dare 2.500 Vuomini d'Arme.

La sua situazione è la migliore di tutto il rimanente del Montenero, ed il suo suolo è il più fertile di tutti gl'altri. Esso produce Vino, e Grano, in abbondanza, e gli abitanti ritraggono un mediocre profitto dalle Mandre, e dalla Pesca d'ogni sorti di Pesce del Lago.

Vi si trovano delle Miniere di Solfere, ferro, e particolarmente di granate.

Dall'opinione di qualche intendente Viaggiatore si assicura, che vi si trovino anco delle miniere d'Oro, e d'Argento, e varie Acque minerali.

La seconda Catuniska è composta di sette Contee nominate Gnegusi, Zetigne, Ceklich, Bielizze, Cevo, Velestovò, e Zuzze.

Pur queste Contee sono composte di varj Villaggi, e la sua popolazione può ascendere a 14.000 anime, e può dare 3.000 Vuomini d'Armi. La sua posizione in generale non è troppo felice, ne il di lei suolo offre altre rissorse per il sostentamento degli Abitanti, che quello delle Mandre, che abbondantemente custodiscono, e ne fanno commercio lucroso con la provincia delle Bocche.

Quelli della Contea di Gnegusi essendo li più vicini alla Città di Cattaro, si esercitano nella negoziatura. Produce pure il detto Dipartimento in qualche parte d'esso del Grano, come la Contea di Gne-

gus, e quella di Zettigne in principalità ritraggono dalla Montagna Lovcen, detto Monte Sella, delle Biade, ma tutto questo non è sufficiente per il loro mantenimento di sei Mesi.

Nella Contea Zettigne v'è una pianura della Lunghezza di tre miglia in circa d'Italia, ma il Terreno è d'una pessima, e sterile qualità. In essa vi si ritrovano varie cisterne, che gli abitanti di tutto il Dipartimento hanno formato, e formano nelle vicinanze del Convento, per poter nell'estate abbeverare le loro Mandre, e servirsene me' loro proprij bisogni. In questa pianura vi esiste un Monastero di mediocre grandezza, costruito sul modello del Palazzo Apostolico di Lorretto; esso Monastero era residenza antica Archiepiscopale.

Le nominate Cisterne vengono da essi fatte con 10 scavo, per la proffondità di due Vomini, e le acque che contengono sono della migliore qualità, et estrema freschezza. Caminando, o cavalcando nella detta Campagna rimbomba il Terreno rimarcabilmente, e sembra si camini sopra una fabbrica a volto.

La terza Riezka è composta di quattro sole Contee: Gliubotigne, Ceklignie, Gragiani, e Dobro. Queste pure sono composte di varj Villaggi, e la sua popolazione può ascendere a 8.000 anime, e può dare 2.000 Vuomini d'Arme. La sua situazione è bastantemente felice, e contiene due pianure d'una sufficiente grandezza, dette la pianura di Ceklich,¹³ e pianura di Gliubotin.

Produce questo Dipartimento del Grano in abbondanza, qualche poco di Vino, molte Api, ma la maggior di tutte le loro risorse è la pescaggione d'ogni genere di pesce del Lago, del quale ne fanno estero commercio con quelli delle Bocche. Tengono delle Mandre, e formano ramo di negozio con Bocchesi detti.

I ristagni dell'acque del Lago danneggiano in questo Dipartimento rimarcabilmente molto spazio di Terreno, e lo rendono sterile, ed infruttuoso, ma unendo l'arte colli donni naturali del lucco, e procurando di bar scuola all'acque dalla parte di Oglien, che le condurrebbe immediatamente nella fiumera di Bojana con poca fatica, potrebbe questa parte produrre il quantitativo di grano, bastante per il mantinimento di tutto Montenero, e per la Provincia delle Bocche.

La quarta Gliessanska è composta di due sole Contee denominate Gliessanska, e Milazka, che confina con la Città Turca di Spux. La sua popolazione non oltrepassa 2.400 anime, ne può offrir al bisogno che 600 Vomini d'Armi. Essa è situata in un piano nelle vicinanze della Città Ottomana di Spux, e perciò questè la parte di Montenero, che è in tutti gl'incontri la più danneggiata da Turchi. I suoi prodotti sono Grani in quantità bastante per i loro bisogni, e niente di più. Tengono molte Mandre, delle quali fanno commercio con li Bocchesi, per mezzo di quelli da Gnegusi e Zettigne.

Denominazione de' Villaggi che compongono il Montenero.

Nel Dipartimento detto di Zernizza.

¹³ Очигледно погрешка у називу и писању локалитета; треба Ceklin како смо и ставили у преводу.

Contea prima Uterg, composta di due Villaggi: Uterg, e Ottocich.

La Contea di Bercelle è composta di tre Villaggi, cioè Gorgne Bercelle, e Dogne Bercelle, e Tomich.

La Contea di Sottonichi è composta di tre Villaggi: Sottonich Superiore, e Sottonich Inferiore, e Maccughe.

Quella di Gluidò è composta di quattro Villaggi: Gluidò, na Jassen, Gluidò Visepoglia,¹⁴ e Bulkovik.

La Contea di Limiani è composta d'un solo Villaggio.

Quella di Boglievich è composta di quattro Villaggi: Boglievich residenza del Serdar, Gornasi, Godigne, Xabes.

La Contea di Dupila è composta di quattro Villaggi: Naplocize, Upechine, Orahaovo, e Crussevizza, e di più comprende la Villa Ter-na situata da di Là Plociza al Lagho verso Levante, i vicino a Vranina.

Nel Dipartimento detto Catunska Naxia.

Nella Contea di Gnegusi ve ne sono sette, e sono:¹⁵ / Stanissich residenza del Governatore / Petrovich residenza del Serdar / Copiciani residenza del Conte / Dughidò / Naverbu / Salase / e Miraz.

Zettigne Contea di tre Villaggi: / Martinovich residenza del Serdar / Dogni Kraj residenza del Conte / Datovich.

Ceklich Contea composta di nove Villaggi: / Petrovidò / Miglievich / Vojkovich / Kranidò / Kuchista / Vucidò residenza del Conte / Ubba / Dragomilli / Ieseraz.

Bielizze Contea parimenti composta di djeci Villaggi: / Dub / Resno / Predine residenza del Conte / Glesevi / Stup¹⁶ / Dide / Arsamidò Prossenidò / Tomichi / Nicolichi.

Zuzze Contea composta d'otto Villaggi: / Grab / Celino / Bata / Rovine / Ternine residenza del Conte / Crugh / Lippa / Zalut.

La Contea Cevo, chiamata Contea Superiore, è composta di quattro Villaggi nominati: / Kucista / Posveti grab / Podasdrielo / Cevo residenza del Serdar.

La Contea di Velestovo è composta di cinque Villaggi: / Velestovo residenza del Conte / Oxegovizza / Pervete / Kricevdò / Kuta.

Baza, Saluti, Podasdrielo, e Tresnevo sono Villaggi formati da poco tempo da alcune famiglie emigrate dalle predette Contee.

Nel Dipartimento detto Riecka vi sono li seguenti Villaggi: / Gliubotin / Priecornizza / Dubova / Smokovizza / Boguti / Zeklin residenza del Conte / Ullici / Bukovgliani / Dogneselo / Gragiani.

Il Dipartimento di Liesanska contiene li seguenti Villaggi: / Stitari / Progovich / Gredaz / Draxovina residenza del Conte / Kruisse / Milati / Stanissarichi / Releza.

Li fiumi principali di Montenero sono di Zeklin la Fiumera detta Cernovicchia, et un'altra inferiore detta Seglianska. La prima

¹⁴ Писац је и овдје написао збрку у називу локалитета.

¹⁵ Одавде па даље у набрајању, села су приказана у стубачној колони у извјештају, што је овдје означено усправним цртама.

¹⁶ Овдје је писац од Љешевог Ступа написао два села, услед чега је и добио десет села.

haà la suo sorgente in Zeklin, e l'altra sotto Gliubotin, ambedue si scaricano nel Lago, la prima dopo il corso di circa miglia 18 Italiane, e la seconda dopo due miglia.

Nel Dipartimento di Zernizza vi è pure un fiume, quale ha la sorgente nella pianura sotto la Villa Boglievich. Essa pure si scarica nel Lago dopo il corso d'un miglio.

I loro costumi sono tali, che si possono intieramente paragonare a quelli degli ottentotti, e la loro intiera descrizione richiederebbe del tempo.

Li Popoli più vicini alli Montenerini sono all'oriente gl' Albanesi, a mezzo giorno li Bocchesi, a Ponente li Turchi, quelli dell' Ercegovina.

Le Montagne del Montenero generalmente parlando sono sassose e sterili, in qualche parte abbondano de pascoli, et nella parte che riguarda il Centrale vi son de Boschi di Legno dolce.

Montenero non tiene Città, e li suoi Villaggi principali sono marcati con la residenza de Serdari, e Conti.

Il loro mercato, e luoco ove soglion commerciare è alla Fiumera Zernovich.

Di Religione sono tutti Greci. Si nutriscono per lo più di Legumi, erbami, Carne, salate, e quelli che sono prossimi al Lago, e fiumere handelpesce e da qualche hanno fan gran Consumo de pomi di Terra, che loro chiaman Cartofole. La impiantazione di detti pomi venne insinuata alla popolazione Montenerina, dal vivente Petar Vladika dopo che ritornò l'ultima volta dalla Russia nel 1786.

Son più che altro Pastori, si impiegano anche nella Caccia.

I Luoghi principali con i quali essi han un immediata comunicazione nella Provincia delle Bocche, per affari di commercio, Cattaro in principalità, Risano, e Dobrota, Budua, e Castel di Lastua in Pastrovicchio.

D'intorno al 1711 principiarono a scuottere il giogo Ottomano, dal 1760 circa, si pretesero indipendenti e liberi. Nel recente ultimo fatto d'Armi contro il Bassa Mahmut Bussaklia s' eressero in Democratici, e fù in allora, che il Vescovo loro Metropolità acquisto un ascendente sopra d'essi a segno, che nelle loro addunanze lo denominavano il nostro Rè.

I Russi fosse per riguardo della Religione, fosse per altri politiche idee, non mancarono giammaj di beneficarli con de'donni di voluta inservienti alle loro Chiese, ed onorificenza verso il loro Vescovo. Loro totale, e priena dedicazione formale alla Russia, non successe, che nell'anno 1798 tempo in cui pressiedeva nelle Bocche di Cattaro il Generale Austriaco Bar. di Bradij, e ciò nel Mese di 8bre, in cui sedate alcune differenze tra esso Generale, et il Vescovo Petar Petrovich, con l'interposizione di chi ha l'onore di rassegnare la presente descrizione, ebbe esso Vescovo a dire, et incaricarlo a farlo noto al detto Generale Bradj, che le vessazioni, quali mi vengono praticate dal Bradij, m'hanno obbligato di dedicarmi alla Russia, e presentemente ono Russo. Di fatti non oltrepassarono mesi trè, che al

Vescovo venne l'ordine di S. Alessandro Nevskij, et al giungere di tal ordine a Stagnevich si vide spiegato il pavione Russo con sbari, e suon di Campanne.

Non è niente di più vero, che Montenero sia stato soggetto alli Duchi di Servia, et alli Rè d'Ungheria, ma è oltre si vero essere stato egli soggetto pure alla Porta Ottomana. Anche ai di presenti vi son persone che vivono, le quali sanno, e forman per così dire epoca del tempo, dell'anno, e della stagione in cui venivan i Turchi a ripetere, o percipire il tributo. Efondatamente si può dire, che le diverse Turche irruzioni in Montenero furono mosse dalla renitenza di supplire ai loro doveri di Sudditanza.

Le Carice loro di Governatore, Serdari, e Conti, per estituto sono dettive dalla facoltà del popolo, ma cadute un tempo detti Uffizj in famiglie potenti, e forti si resero, e divennero quasi ereditarie.

Il Governatore, li Serdani, e li Conti sono li Capi stabiliti per diriggere, e giudicare la Popolazione, ma questi in qualche circostanza Civile fan gl'Uffizj del Giudice di Pace e ne' fatti criminali la famiglia dell'offeso vendica il fatto contro quella dell'offensore, con la distruzione de beni, e con l'interfezione anche de propinqui. Sole accadere delle volte, che dopo d'aver esaurite certe formalità stabilite dall'uso, per mezzo di persone scielte verso la Famiglia dell'Interfetto, o ferito venghi stabilito un giudizio Arbitrario difinitivo, da persone a tale oggetto presciette d'ambi le parti al № 24, e non meno. Pronunziata la sentenza viene stabilito in essa, da giudice la somma di denaro, che l'prezzo stabilito di zecchini № 120 dali quali, ne dibatano li giudici per loro Caratti № 40, ma vieta l'uso il prenderli.

Quanto alle manifatture, non ve ne sono d'altre, che quella del tesser lanina, e Tella, tutto grezzo per loro uso.

La parte de'Monti Superiori unita al Montenero è la seguente: / Piesivci / Bielopavlichich / Piperi / Rovzani / Moracani Superiori Moracani Inferiori / Liesno / e Duboko. Sono¹⁷ due Villaggi popolati dalli Uskokij, popolo emigrato dalle parti Turche del Territorio di Niksich.

Tutte queste soprascritte popolazini posono dare 5.200 Vomini d'Arme.

I loro prodotti sono li seguenti:

Nei Piesivci Grano, Tabacco e molte Mandre, e questi popoli sono i sanseri di tutto il Montenero, con li popoli Turchi dell'Ercegovina.

Bielopavlichich fan del Vino, in poca quantità hanno del Grano, e la principale loro sussistenza ritragon dalle Mandre.

I Piperi fan de Grani, han delle Mandre, ma sono poveri.

Rovcani hanno li medesimi prodotti, e sono egualmente poveri.

¹⁷ За Дубоко и Лијешње писац извјештаја је употријебио збирну ознаку, па онда наставио текст.

Gl'Abbitanti dell' Ambidue Morace, Superiore et Inferiore, sono li più comodi di tutti gl'altri popoli di Monti Superiori.

Liesno, e Duboko han li prodotti Grano, Mandre, ma in maggior copia api, e fieno.

I costumi di questi Popoli di sopra eunuziati, la loro costituzione Politica, e giudicare, sono perfettamente eguali a restante del Montenero.

Nella Moracca Superiore si trova un gran Convento, con una Chiesa ampia, fabricata da Steffano Nemanich Rè d'Unghemia.

I Fiumi sono la Zeta, che tiene la sua sorgente a pie' d'una Montagna de Piesivci. Abbonda questo Fiume di Trutta, che si pescano nel sito detto Slap. Delle quali alcuna ariva il peso anco di Libre 40 e più.

L'altro è il fiume Sussizza, che hà la sua sorgente sotto la Montagna di Graz, passa per Spux e si vota nel Lago.

ПРЕВОД

СТАТИСТИЧКА ИНФОРМАЦИЈА О ЦРНОЈ ГОРИ

Котор, 1. Октобра 1807.

Црна Гора се дијели на четири дијела, звана нахије или окрузи, а то су Црмничка, Катунска, Ријечка и Љешанска. Сваки од ових дјелова састављен је од разних кнежина. У првој од њих има их седам, које се називају како слиједи: Глухи До, Лимљани, Бољевићи, Сотонићи, Дупило, Врчели и Утрг и у свакој од ових кнежина постоје разна села.

Називи села која сачињавају цјелину становништва Црне Горе доћи ће на крају општег описа четири набројене и поменуте Нахије.

Становништво Црмничке нахије може износити до 12.000 душа и може дати 2.500 ратника.

Њен положај је најбољи од читаве остале Црне Горе и њено тло је плодније од свих других. Она производи вино и у довољној количини жито, а становници добијају знатну корист од стоке и улова свих врста риба из Скадарског језера.

Тамо се налазе и рудници сумпора, гвожђа и особито гранита.

По мишљењу неких стручњака путника тврди се да би се тамо нашло још и рудник злата, сребра и разних минералних вода.

Друга, Катунска нахија састоји се од седам кнежина званих: Његуши, Цетиње, Ђеклићи, Бјелице, Чево, Велестово и Цуце.

Ове кнежине су исто тако састављене од разних села, а њихово становништво може износити до 14.000 душа и може дати 3.000 ратника. Њен положај уопште није сувише срећан, њено тло не пружа други извор за прехрану становништва сем онога од стоке, коју држе у изобиљу и [којом] врше уносну трговину са провинцијом Боке.

Они из кнежине Његуша будући најближи граду Котору извјежбају су у трговини. Исто тако у неким крајевима поменуте нахије производи се жито, као у кнежини Његуши, а они из Цетиња углавном добијају оvas са планине Ловћена, званог Горњич (?), али све то није довољно за њихову исхрану за шест мјесеци.

У кнежини Цетиње налази се једно поље дужине око три италијанске миље, али је земљиште лошег и неплодног квалитета. На њему се налазе неколике цистерне, које су направили становници читаве нахије и које праве у близини Манастира да би могли лјети напајати стоку и задо-

вољавати своје властите потребе. У овом пољу постоји један манастир осредње величине, изграђен по узору на Апостолску палату у Лорету; овај манастир је био стара архиепископска столица.

Поменуте цистерне праве се копањем у дубину од два човјека, а воде које садрже су најбољег квалитета и изванредне хладноће. Путујући или јашући кроз поменуту поље, земљиште веома јако одјекује и изгледа као да се иде по некој засвођеној грађевини.

Трећа, Ријечка нахија састављена је од само четири кнежине: Љуботињ, Цеклин, Грађани и Доброско Село. Ове су такође састављене од разних села и њено становништво може износити до 8.000 душа и дати 2.000 ратника. Њен положај је доста срећан и има два поља доста приличне величине, и то цеклинско поље и љуботињско поље.

Ова нахија производи жито у довољној количини, нешто мање вино, доста пчела, али најзначајнији од свих њених извора је риболов сваке врсте језерске рибе којом обављају спољну трговину са онима из Боке. Држе стоку и врше трговину ове врсте са поменутим Бокељима.

Поплаве воде из Језера уништавају у овој нахији веома велику површину земљишта и чине га јаловим и неплодним, али би се сједињењем рада са природним условима мјеста и настојањем да се одлије вода од стране Огљена, која би са мало труда могла бити одведена непосредно ријеком Ђојаном, омогућило овом крају да производи количину жита довољну за прехрану читаве Црне Горе и провинције Боке.

Четврта, Љешанска нахија састављена је само од двије кнежине, назване Љешанска и Миласка, која граничи са турским градом Служом. Њено становништво не прелази 2.400 душа и не може у случају потребе дати сем 600 ратника. Она се налази у једном пољу поред турскога града Служа и зато је ово крај Црне Горе који је у свим сукобима најизложенији опасности од Турака. Њени производи су жито у количини довољној за њихове потребе и вишња више. Држе доста стоке којом тргују са Бокељима посредством становника Његуша и Цетиња.

НАЗИВИ СЕЛА КОЈА САЧИЊАВАЈУ ЦРНУ ГОРУ

У поменутој Црмничкој нахији:

Прва кнежина Утрг састоји се од два села: Утрг и Оточићи.

Кнежина Брчели састављена је од три села, а то су: Горњи Брчели, Доњи Брчели и Томићи.

Кнежина Сотонићи састављена је од три села: Горњи Сотонићи, Доњи Сотонићи и Мачуге.

Она Глухи До састављена је од четири села: Глухи до, На Јасен Глухи До више поља, и Буковик.

Кнежина Лимљани састављена је само од једног села.

Она Вољевити састављена је од четири села: На Плочице, У Пећине, Орахово и Крушевица и обухвата још заселак Трново, смјештено од Плочица до Језера према Леванту и близу Враћине.

У округу званом Катунска нахија:

У кнежини Његуши их је седам, а то су: Станишићи, сједиште гувернадуре, Петровићи, сједиште сердара, Копичани, сједиште кнеза, Дуги До, На Врбу, Залази и Мирац.

Кнежина Цетиње састављена је од три села Мартиновићи, сједиште сердара, Доњи Крај, сједиште кнеза, Датовић (?).

Кнежина Ђеклићи састављена је од девет села Петров До, Милијевићи, Војковићи, Крани До, Кућишта, Вучи До, сједиште кнеза, Уба, Драгомиљи, Језерац.

Кнежина Бјелице исто тако је састављена из десет села: Дуб, Ресна, Предиш, сједиште кнеза, Љешеви Ступ, Дида, Ржани До, Просени До, Томићи, Николићи.

Кнежина Цуце је састављена од осам села: Граб, Челино, Бата, Ровине, Трњине, сједиште кнеза, Круг, Липа, Заљут.

Кнежина Чево зове се Горња кнежина и састоји се од четири села звана: Кућишта, Под Свети Граб, Подаждријело, Чево, сједиште сердара.

Кнежина Велестово се састоји од пет села: Велестово, сједиште кнеза, Ожеговица, Первете, Кричев До, Кута.

Бата, Заљут, Подаждријело и Трешњево су села образована недавно од неких породица избјеглих из горепомнутих кнежина.

У Нахији званој Ријечка су следећа села: Љуботињ, Пријекорница, Дубово, Смоквица, Богут, Цеклин, сједиште кнеза Улићи Буковљани, Доње Село, Грађани.

Љешанска нахија обухвата следећа села: Штитаре, Прогоновићи, Гретац, Дражевина, сједиште кнеза, Крусе, Милати, Станисарићи, Рељезе.

Главне ријеке Црне Горе су цеклинска звана Ријека Црнојевића и још једна књижа, звана Селјанска. Прва има свој извор у Цеклину, а друга испод Љуботиња; обадвије се уливају у Језеро, прва послјије тока од око 18 италијанских миља, а друга послјије двије миље.

У Црмничкој нахији има такође једна ријека која извире у пољу испод засеока Бољевића. Она се такође улива у Језеро послјије тока од једне миље.

Њихови обичаји су такви да се потпуно могу упоредити са онима Хотентота, а њихов потпун опис захтијевао би времена.

Народи најближи Црногорцима су од истока Арбанаси, од југа Бокези, од запада Турци од Херцеговине.

Планине Црне Горе уопште говорећи су камените и јалове; у неким дјеловима напуштеним од паше и дјеловима који се налазе у средини постоје дубраве питомог дрвећа.

Црна Гора нема градова, а њена главна села се распознају по сједишту сердара и кнезова.

Њен пазар и мјесто гдје се усредсређује трговина је на Ријечи Црнојевића.

Вјере су сви православне. Хране се највише варивом, зелени, месом, салатом, а они који су најближе Језеру и ријекама риболовом, а неки производе велике количине кромпира, који називају кртолом.

Гајењу наведене кртоле научио је црногорско становништво садашњи Петар Петровић послјије свог посљедњег повратка из Русије 1786.

Осим што су пастири, баве се још и ловом.

Главна мјеста са којима одржавају непосредне везе у провинцији Боке ради трговачких послова су Котор у првом реду, Рисан и Доброта, Будва и Кастил Ластва у Паштровићима.

Отприлике од 1711. почели су да збацују отомански јарам, од око 1760. сматрају се независним и слободним. У току посљедњег оружаног сукоба против Махмут-паше Бушатлије уредили су се у демократији, а затим се догодило да њихов владика-митрополит добије власт над њима до тога степена да су га на својој скупштини именовали за својега господара.

Руси, било због религиозних схватања било због других политичких идеја, никада нијесу пропуштали да указују помоћ новчаним даровима за потребе њихове цркве и почаст према њиховом владци. Њихова потпуна и коначна приврженост Русији услиједила је 1798, када је у Боки Которској предједавао аустријски генерал барон де Бради, и то мјесеца октобра, када су смиривани неки спорови између поменутог генерала и владике Петра Петровића, посредством којег сам имао част да прегледам овај опис, исти владика је изјавио и овластио да се саопшти поменутоме генералу Брадију: неприлике које ми је причињавао Бради приморале су ме да се окренем Русији и сада сам Рус. Од тада није прошло ни три мјесеца, а владци је стигао Орден св. Александра Невског и од приспјећа тога ордена у Стањевиће видјело се вијорење руске заставе уз пуцњаву и звоњаву звона.

Ништа није истинитије од тога да је Црна Гора била подвргнута кнежевима Србије и краљу Угарске, али је опет такође истина да је она исто тако била подложна отоманској Порти. Још и сада има живих људи

који знају и тако рећи потичу из онога времена, година и доба када су Турци долазили да обнове или прикупе данак. И сигурно се може рећи да су разне провале Турака у Црну Гору биле повод отпору против повећавања њихових поданичких обавеза.

Њихове функције гувернадура, сердара и кнезова по традицији се додјељују избором од стране народа, али током времена исте се устаљују у моћним и јаким породицама и постају квазинаследне.

Гувернадур, сердари и кнезови су главари постављени да управљају и суде становништву, али у неким грађанским стварима они врше и службу помирителних судија, а у кривичним стварима породица нападаћу тог свети случај против породице нападача разуром имовине и уз подршку сродника. Понекад се догађа да се, пошто се према породици убијеног или рањеног исцрпе сва средства предвиђена обичајима, посредством одабраних лица установљава један дефинитиван кметски суд од лица одређених за такве послове од обадвије стране 24, али не мање. Изричући пресуду, судије истом утврђују суму новца коју убица мора платити породици убијеног и цијену утврђену од 120 цекина, од којих судијама припада 40 за њихове карате, али које је у пракси забрањено узимати.

Што се тиче мануфактуре, нема никакве друге осим ткања вуне и платна, искључиво прерађене за властиту употребу.

Предјео Горњих Брда у саставу Црне Горе је следећи: Пјешивци, Бјелопавлићи, Пипери, Ровчани, Горњи Морачани, Доњи Морачани, Лијешно и Дубоко. Посљедња два села су настањена од Ускока, становништва избјеглог са турске стране, са територије Никшића.

Читаво ово горе наведено становништво може дати 5.200 ратника.

Њихови производи су следећи:

У Пјешивцима жито, дуван и пуно стоке; ови становници су посредници за читаву Црну Гору са турским живљем у Херцеговини.

Бјелопавлићи производе вино, у мањим количинама имају жита, а главну прехрану добијају од стоке.

Пипери производе жито, имају стоке, али су сиромашни.

Ровчани имају исте производе и исто су тако сиромашни.

Становници обје Мораче, Горње и Доње, богатији су од свих других становника Горњих Брда.

Лијешно и Дубоко имају производе: жито, стоку, али у већем броју пчеле и сијено.

Обичаји ових становника набројених горе, њихово политичко уређење и судство потпуно су слични осталом дијелу Црне Горе.

У Горњој Морачи налази се један велики манастир са једном пространом црквом, коју је подигао Стефан Немањић, краљ Угарске.

Ријеке су Зета, која извире у подножју једне планине у Пјешивцима. Ова ријека обилује пастрмком, коју лови у мјесту званом Слап. Понеке од њих достижу тежину од 40 и више либара.

Друга је ријека Сушица, која извире испод планине Гарач, пролази пред Спужа и улива се у Језеро.

Томица Никчевић